

Problemy współczesnej polskiej terminologii prawosławnej wynikające z jej relacji z terminologią cerkiewnosłowiańską*

ks. Marek Ławreszuk

Uniwersytet w Białymstoku, Katedra Teologii Prawosławnej, Polska
ORCID: 0000-0001-8051-8106
m.lawreszuk@uwb.edu.pl

Rev. Ławreszuk M., *Problems of contemporary Polish Orthodox terminology arising from its relationship with the Church Slavonic terminology*, Elpis, 24 2022: 15-19.

Abstract: Within the framework of the scientific project “Dictionary of Polish Orthodox Terminology”, the research team undertook the task of identifying Church Slavonic equivalents of Polish terms. As a result of the research a number of facts were discovered about the mutual relations between Polish and Church Slavonic terminology. The present article, while first specifying the subject of research, focuses on the presentation of preliminary research conclusions and postulates concerning further work on the systematization of the analyzed terminology.

Streszczenie: W ramach realizowanego projektu naukowego „Słownik polskiej terminologii prawosławnej”, zespół badawczy podjął się zadania wskazania cerkiewnosłowiańskich odpowiedników polskich terminów prawosławnych. W efekcie prowadzonych badań odkryto szereg faktów dotyczących wzajemnych relacji polskiej i cerkiewnosłowiańskiej terminologii. Niniejszy artykuł precyzując na wstępie przedmiot badań, koncentruje się na prezentacji wstępnych wniosków badawczych oraz postulatów dotyczących dalszej pracy nad systematyzacją analizowanej terminologii.

Keywords: orthodoxy, Church Slavonic terminology, Polish Orthodox Church terminology

Słowa kluczowe: prawosławie, terminologia cerkiewnosłowiańska, polska terminologia prawosławna

W ramach realizowanego projektu naukowego „Słownik polskiej terminologii prawosławnej” zespół badawczy podjął się zadania wskazania cerkiewnosłowiańskich odpowiedników polskich terminów prawosławnych. W efekcie prowadzonych badań odkryto szereg faktów dotyczących wzajemnych relacji polskiej i cerkiewnosłowiańskiej terminologii. Niniejszy artykuł precyzując na wstępie przedmiot badań, koncentruje się na prezentacji wstępnych wniosków badawczych oraz postulatów dotyczących dalszej pracy nad systematyzacją analizowanej terminologii.

1. Przedmiot badań

Niezbędnym wprowadzeniem staje się krótka analiza przedmiotu badań, a mianowicie *polskiej terminologii prawosławnej* oraz *terminologii cerkiewnosłowiańskiej*.

Określenie **poliska terminologia prawosławna** było definiowane przez zespół projektowe wielokrotnie (Czarnecka et al., 2018, 221–222; Ławreszuk, 2018, 159) i powinno być rozumiane jako zbiór terminów (wyrazów i połączeń wyrazowych) dotyczących wiary, moralności,

wszelkich aspektów życia religijnego i organizacji Cerkwi prawosławnej utrwalonych w ogólnym języku polskim (bez względu na ich pochodzenie) oraz terminów zapożyczonych z języka greckiego i cerkiewnosłowiańskiego, wykorzystywanych w polskim prawosławiu. Polska terminologia prawosławna stanowi część terminologii prawosławnej, która przynależy do większego zbioru terminologii chrześcijańskiej, który z kolei stanowi część zbioru terminologii religijnej (Czarnecka, 2019, 69–72).

Terminologia cerkiewnosłowiańska to zbiór terminów (wyrazów i połączeń wyrazowych) zapisanych w języku cerkiewnosłowiańskim. Ze względu na liturgiczne wykorzystanie języka cerkiewnosłowiańskiego przez polskie prawosławie, terminologia ta została ograniczona wyłącznie do języka redakcji ruskiej, określanego także jako *współczesny język cerkiewnosłowiański*, *cerkiewnosłowiański okresu nowożytnego* lub *nowocerkiewnosłowiański* (Kurianowicz, 2020, 131). Język ten różni się w dużym stopniu od języka staro-cerkiewno-słowiańskiego i jednocześnie może być określany jako zreformowana i rozwinięta wersja języka cerkiewnosłowiańskiego XI-XVII w. Język cerkiewnosłowiański okresu nowożytnego ukształtował się w oparciu o język liturgiczny słowiańskich Cerkwi oraz język przekładów drukowanych ksiąg drugiej połowy XVII wieku (Kurianowicz, 2020, 131). Na początku XVII wieku możemy mówić o dwóch ośrodkach kultury

* Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wzyszego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2017-2022, nr projektu 0083/NPRH5/H11/84/2017.

i języka cerkiewnosłowiańskiego ruskiej redakcji – Moskiewie i Kijowie (Mielkow, 2020, 129). Jednak to południowo-zachodnia redakcja zainicjowana przez kijowskich teologów i kontynuowana w Kijowie i Lwowie, w krótkim czasie doprowadziła do: przeniesienia kijowskiej tradycji języka na grunt wielkoruski oraz do wprowadzenia do języka cerkiewnosłowiańskiego ruskiej redakcji nowych opcji języka literackiego „opartego na mowie potocznej” i „zmieniającego charakter interakcji języka kulturalnego z językiem codziennym” (Mielkow, 2020, 129–130).

Niezależnie od istniejących redakcji, język cerkiewnosłowiański nie jest językiem żywym, ale językiem wegetującym (Moszyński, 1984). Do takiej klasyfikacji upoważnia jego funkcjonowanie jako języka liturgicznego.

Terminologia cerkiewnosłowiańska jest więc bezpośrednio związana z określonym językiem i nie jest ograniczona wyłącznie do zbioru tematycznego.

2. Relacje polskiej terminologii prawosławnej i języka cerkiewnosłowiańskiego

Wstępna rejestracja prawosławnej leksyki prowadzona przez zespół badawczy w latach 2017–2019 wykazała, że polska terminologia prawosławna „w znacznej mierze stanowi zapożyczenia z terminologii greckiej i cerkiewnosłowiańskiej” (Makal & Misijuk, 2021, 141). Szczególnie dużo zapożyczeń związanych zauważono w terminologii liturgicznej, w której większość terminów stanowią zapożyczenia lub dosłowne cerkiewnosłowiańskie tłumaczenia (Makal & Misijuk, 2021, 141–142). Język cerkiewnosłowiański stanowiący język liturgiczny polskiego prawosławia kształtował i wciąż kształtuje polską terminologię prawosławną, wykraczając poza dziedzinę prawosławnej liturgiki i przenikając w inne dziedziny (np. prawo kanoniczne, teologię dogmatyczną, teologię moralną, eklezjologię). Tendencja ta wynika z naturalnego dążenia do spójności języka religijnego. Teksty liturgiczne niejednokrotnie odwołują się do kwestii dogmatycznych, opisując np. dogmat trynitarny, przedstawiając poetyckie peryfrazy opisujące chrystologię, mariologię, czy nawet ukazujące strukturę administracyjną Cerkwi lub struktur państwowych (m.in. w hymnografii świętych, w której pojawiają się elementy związane z ich życiem, relacją ze społeczeństwem itd.). Dzięki temu, teksty liturgiczne w języku cerkiewnosłowiańskim propagują nie tylko terminologię religijną, lecz również terminologię wielu innych dziedzin naukowych. W Słowniku cerkiewnosłowiańskim G. Diaczenki (D’áčenko, 2001) możemy więc odnaleźć zarejestrowane hasła geograficzne (κλίμαξ – miasto na południowej granicy Judei i Idiumei, στήδαινον μόρε – Ocean Arktyczny), historyczne (βασιλεύς – król Moabitów, βασιλευσάτης – król asyryjski), polityczne (παλάτιον – dwór cesarski, καγανξ – książę chazarski, στήροπιον – ziemie znajdujące się pod władzą starosty), odnoszące się do świata przyrody (πακνίον – gałąź winorośli, παδάριον – wodospad, στήριον – samica

zwierzęcia) czy świata przekształcanego przez człowieka (πλωζονξ – powóz, wóz, κίφαι – cytra, οἴζα – kajdany, ελάτνικξ – sad owocowy lub ogród kwiatowy, στήδαινον – astronomia, κβακξ – miejsce sprzedaży wina, στήτοβιε – taktwo). Należy więc stwierdzić, że wprowadzając nierelegijną terminologię prawosławne cerkiewnosłowiańskie teksty liturgiczne mogły wpływać na rozwój lokalnego języka. W aspekcie badanej polskiej terminologii prawosławnej oceniono, że wpływ ten był jednak niewielki (Makal & Misijuk, 2021, 142).

3. Terminologia prawosławna a realia współczesności

Potrzeby współczesnej polskiej prawosławnej terminologii związane są z nieustannym rozwojem i przemianami samego języka oraz zmieniających się realiów współczesnego świata. Doktryna chrześcijańska nieustannie ustosunkowuje się do pojawiających się nowych zjawisk społecznych, politycznych czy gospodarczych. W prawosławnej praktyce liturgicznej zawsze odzwierciedlały się nie tylko prawdy ewangeliczne, nauczanie dogmatyczne i moralne, lecz pojawiały się również obrzędy i modlitwy związane z bieżącymi problemami i potrzebami. Cerkiewny trebnik, nazywany również euchologionem, tj. księga nabożeństw na wszelkie potrzeby, stanowi doskonały przykład powiązania praktyki liturgicznej z życiem społecznym. W społeczeństwie agrarnym, żyjącym z uprawy pól i przetwórstwa spożywczego, potrzeby związane z poczuciem troski o ziemię, uprawy czy owoce ludzkiej pracy odzwierciedliły się w praktyce liturgicznej poprzez wprowadzenie dodatkowych modlitw i obrzędów. W kijowskim trebniku św. metropolity Piotra Mohyły znalazły się więc m.in. teksty nabożeństw „obrzęd błogosławieństwa i oczyszczenia wina, oleju, miodu lub innych napojów lub pokarmu, zanieczyszczonych przez zwierzęta”, „obrzęd nasadzenia winnicy dokonywanego z modlitwą i błogosławieństwem”, „obrzęd błogosławieństwa owoców winorośli w dzień święta Przemienienia Pańskiego”, „obrzęd błogosławieństwa zasiewów”, „obrzęd błogosławieństwa stada owiec lub innych zwierząt” czy „obrzęd błogosławieństwa soli” (Mohyla, 1996, 6). Aktualne oczekiwania społeczeństwa odzwierciedliły się również w sferze troski duszpasterskiej o bezpieczeństwo i dobrobyt gospodarstw domowych. Księga obrzędów była m.in. uzupełniona o modlitwy związane z „błogosławieństwem na rozpoczęcie budowy domu”, „błogosławieństwem przed rozpoczęciem kopania nowej studni”, „błogosławieństwem i oczyszczeniem studni, w której odnaleziono coś szkodliwego”, „błogosławieństwem nowego pieca chlebowego” (Mohyla, 1996, 6–7). Potrzeby wynikające z życia ekonomicznego wspólnoty wyrażały się zaś w obrzędach związanych z błogosławieństwem podróżników, którzy wyruszyli na szlaki handlowe, błogosławieństwem wozów handlowych, oświeceniem narzędzi ludzkiej pracy czy modlitwą przed rozpoczęciem wymiany handlowej (Mohyla, 1996, 7). Stare praktyki liturgiczne wskazują również na

uwzględnienie sytuacji politycznej i militarnej, co znalazło odzwierciedlenie w obrzędach błogosławieństwa wojsk, sztandarów i broni (Mohyla, 1996, 7).

Świadomość nieustannych zmian społecznych w oczywisty sposób wskazuje, że również współczesna działalność duszpasterska musi uwzględniać aktualne potrzeby. Polska terminologia prawosławna nie może jednak w obliczu tych nowych zjawisk opierać się na dziedzictwie terminologii cerkiewnosłowiańskiej. Wegetatywny stan języka cerkiewnosłowiańskiego nie pozwala bowiem na odnalezienie ekwiwalentów współczesnych terminów z dziedziny życia społecznego, gospodarczego czy politycznego. Stąd współczesna terminologia prawosławna w tych aspektach opiera się przede wszystkim na żywym i obecnym we wspólnocie języku, tzn. języku narodowym. Ewentualne poszukiwania ekwiwalentów w polskich realiach mogą być jeszcze skierowane w kierunku języka greckiego, który w przeciwieństwie do cerkiewnosłowiańskiego jest językiem żywym. Oba te języki stanowią historyczne źródło polskiej terminologii prawosławnej. Nie mniej jednak, poszukiwania współczesnych ekwiwalentów uzupełniających polską terminologię prawosławną wydają się, w pierwszej kolejności, wykorzystywać aktualną, żywą i powszechnie rozumianą terminologię polską.

Przestrzeń nowej terminologii jest niezwykle obszerna, albowiem dotyka wszelkich gałęzi współczesnego życia. W nowych opracowaniach liturgicznych, kanonicznych czy wytycznych duszpasterskich Cerkiew prawosławna:

- porusza zagadnienia doktrynalne (m.in. kwestie relacji teologii i współczesnych koncepcji politycznych, ekonomicznych, społecznych, np. ocena totalitaryzmów, idei politycznych, relacji jednostki w aspekcie globalizacji) (Kowalska-Stus, 2010);
- porównuje współczesne zagadnienia moralne (m.in. kwestie bioetyczne, etykę biznesu, pytania o etykę sztucznej inteligencji czy etykę współczesnych relacji za pośrednictwem Internetu) (Lekkas, 2019);
- ustosunkowuje się do zagadnień społecznych, ekonomicznych i naukowych (Nellist 2021);
- uwzględnia osiągnięcia naukowe i zunifikowaną terminologię specjalistyczną (Puhalo, 2013; Puhalo, 2007).

Brak adekwatnej terminologii uwzględniającej realność współczesnego świata nie pozwalałaby na interakcję i uniemożliwiała dialog. Zbliżenie prawosławnego światopoglądu ze współczesnymi zagadnieniami stojącymi przed człowiekiem, lub przed ludzkością, opiera się w pierwszej kolejności na odnalezieniu wspólnego języka. Po przyjęciu jednoznacznie zrozumiałej terminologii okazuje się, że „nie ma konfliktu między Prawosławiem a współczesną nauką, i że nie istnieje jakaś organiczna relacja między Prawosławiem a ultrakonserwatywnym ośrodkiem nazywanym często «chrześcijańską prawicą»” (Puhalo, 2007, 3).

Arcybiskup Lazar Puhalo, analizując relację wiary chrześcijańskiej i rozwojem współczesnej nauki, stwier-

dza jednoznacznie, że brak oceny lub ustosunkowania się Cerkwi do realności doczesnej, uniemożliwiający jakąkolwiek moralną ocenę współczesnych zagadnień jest „ignorancją” i sprowadzeniem teologii i eklezjologii do poziomu konserwatywnego średniowiecza (Puhalo, 2007, 3-5).

Polska terminologia prawosławna na poziomie teologiczno-dyskursywnym wprowadza i wykorzystuje terminologię specjalistyczną. Dowodem tej relacji są opracowania z zakresu bioetyki (uwzględniającej transplantologię, eutanazję, wykorzystywanie komórek macierzystych, kremację), informatyki (sieci neuronowe, modele uczenia maszynowego, cyberbezpieczeństwo), fizyki (fizyka kwantowa, rozwój wiedzy o cząsteczkach elementarnych, mikrofizyka), filozofii (antropologia, hedonizm, konsumpcjonizm, redukcjonizm), politologii i nauk społecznych (ustroje polityczne, normy społeczne). Terminologia ta uwidacznia się w szeregu współczesnych publikacji, wśród których jako przykłady możemy przywołać oficjalne dokumenty Świętego i Wielkiego Soboru Prawosławnego (Betlejo, 2017, 50-75), publikacje z zakresu bioetyki ks. Artura Aleksiejuka (Aleksiejuk, 2014) czy prace prof. Krzysztofa Leśniewskiego z zakresu antropologii (Leśniewski, 2015; Leśniewski, 2019).

4. Wnioski badawcze projektu *Słownik polskiej terminologii prawosławnej związane z odpowiednikami cerkiewnosłowiańskimi*

Realizacja projektu badawczego pozwoliła członkom zespołu ukazać na trzy główne problemy związane ze wzajemną relacją polskiej terminologii prawosławnej z terminologią cerkiewnosłowiańską.

Pierwszy problem wynika z zależności polskiej terminologii prawosławnej od terminologii cerkiewnosłowiańskiej. Wszelkie braki w oryginalnej terminologii zakłócają zależność, zmuszając do poszukiwań wzorców w języku greckim, łacińskim lub stworzeniu autorskiego terminu w języku polskim.

Drugi problem kryje się w specjalizacji języka cerkiewnosłowiańskiego. Wbrew rejestrowanym nazwom geograficznym, historycznym i kulturowym, jest to przede wszystkim język sakralny. Dominuje w nim terminologia liturgiczna. Kwerenda wykazała znaczące braki terminologiczne z określonych dziedzin życia (Makal & Misijuk, 2021, 142). Publikowana w języku cerkiewnosłowiańskim literatura koncentrowała się zasadniczo na tekstach religijnych, częściowo na przekładach dzieł patrystycznych, rzadziej na kronikach historycznych, pomijając opracowania naukowe z takich dziedzin jak matematyka, fizyka czy astronomia.

Nawet koncentrując się na najbardziej bogatym zbiorze cerkiewnosłowiańskiej terminologii sakralnej, możemy zaobserwować duże braki, związane m.in. z niekompletno-

ścią przekładów dzieł związanych z historią Kościoła. Stąd język cerkiewnosłowiański nie zarejestrował terminów związanych „z historią wczesnego chrześcijaństwa i okresu soborów powszechnych” (Makal & Misijuk, 2021, 142). Nie rejestruje więc nazw poszczególnych herezji okresu Kościoła niepodzielonego, ich przedstawicieli, szeregu norm prawnych funkcjonujących w prawie Imperium Rzymskiego lub Bizancjum.

Trzeci problem dotyczy historyczności języka cerkiewnosłowiańskiego, który nie jest językiem żywym, lecz jak charakteryzuje go Keipert, pozostaje „językiem bez narodu” (Keipert, 2014). W zbiorze języka cerkiewnosłowiańskiego brakuje terminów współczesnych, definiujących aktualne zjawiska, odnoszące się do współczesnych wydarzeń itd. Braki terminologiczne wpływają na wzajemną relację języka cerkiewnosłowiańskiego i polskiej terminologii prawosławnej. Metoda zapożyczeń, stosowana wcześniej do kształtowania polskiej terminologii nie spełnia swojej funkcji. Przy braku odpowiedników cerkiewnosłowiańskich polska terminologia prawosławna zmuszona jest kierować się w stronę greckich źródeł, lub wypracować własną, samodzielną terminologię. Opracowanie własnej terminologii wydaje się najbardziej właściwym postulatem. Z drugiej strony, może ona doprowadzić do wewnętrznej niespójności terminologicznej. Z perspektywy prowadzonych badań należy wskazać, że obawa przed niespójnością i wewnętrznym zróżnicowaniem jest uzasadniona i jednocześnie nieunikniona. Zespół badawczy pracujący nad polską terminologią prawosławną wyznaczył trzy języki, które posłużyły za bazę poszukiwań odpowiedników i wzajemnych zależności. Obok źródłowych języków greckiego i cerkiewnosłowiańskiego do grupy tej przypisano język angielski. Właśnie na podstawie tego żywego i współczesnego języka wskazano, że terminologia religijna, wykorzystująca historyczne źródła, może i powinna wypracować własną terminologię, która z jednej strony zachowa wielowiekowe dziedzictwo kulturowo-religijne, a z drugiej umożliwi adekwatny rozwój, uwzględniający wszystkie sfery życia wspólnoty religijnej.

5. Postulaty badawcze

Pracując nad systematyzacją polskiej terminologii prawosławnej należy uwzględnić wciąż zmieniające się uwarunkowania zewnętrzne. Wspólnota chrześcijańska, zachowując wierność misji chrystianizacyjnej i ewangelizacyjnej, musi odpowiadać na pytania współczesności, tym samym uwzględniając współczesną terminologię i żywy język społeczeństwa. W aspekcie Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego oznacza to konieczność uwzględnienia języka polskiego w dyskursie teologicznym, etycznym, historycznym i społecznym. Ponieważ prawosławna liturgia, rozumiana jako życie liturgiczne wspólnoty i ogół praktyk modlitewnych nigdy nie była oderwana od teologii i nauczania Cerkwi, również i ona musi odzwierciedlać współczesne realia świata.

O ile prawosławna teologia w Polsce adaptuje współczesną terminologię i prowadzi teologiczny dialog w języku polskim, o tyle prawosławna obrzędowość, opierając się na języku cerkiewnosłowiańskim lub wykorzystując polską prawosławną terminologię opartą wyłącznie na relacjach z terminologią cerkiewnosłowiańską, nie zauważa i nie ustosunkowuje się do wielu współcześnie istniejących zagadnień.

Najlepszym przykładem, który odzwierciedla epokową przepaść między terminologią prawosławnej obrzędowości a współczesnym życiem wspólnot prawosławnych, są nabożeństwa intencyjne skierowane do określonych grup społecznych. Współczesny prawosławny trebnik odpowiada potrzebom społeczeństwa agrarnego, całkowicie ignorując potrzeby społeczności miast. Poruszając kwestie życia społecznego i pracy zawodowej i związanych z nimi próśb skierowanych do Boga, zauważamy koncentrację na następujących tematach: kwestiach bezpieczeństwa (np. modlitwy za ojczyznę, za wojsko, za władze zwierzchnie), codziennej pracy rolników (np. modlitwy i błogosławieństwa pól, ulari, studni, budynków gospodarczych, trzody, plonów). W oficjalnie przyjętych i powszechnie wykorzystywanych prawosławnych tekstach liturgicznych nie odnajdziemy modlitw i obrzędów związanych z problemami współczesnych członków Cerkwi: kwestiami bioetycznymi (np. modlitwy za dawcę przed transplantacją, dziękczynnej modlitwy pacjenta po transplantacji, modlitw związanych z chorobami cywilizacyjnymi), kwestiami społecznymi wynikającymi z życia i pracy (np. modlitwy przed rozmową kwalifikacyjną, egzaminem podwyższającym kwalifikacje zawodowe, podjęciem nowej pracy, przeprowadzką do innego miasta lub kraju, rozpoczęciem nowego projektu badawczego, czy poświęceniem urządzeń i wyposażenia pracowni, laboratorium, sklepu, błogosławieństwem cyfrowych narzędzi pracy itd.). W aktualnej sytuacji zauważalna jest co prawda adaptacja klasycznych tekstów liturgicznych na potrzeby współczesnych potrzeb, jednak najczęściej są to pojedyncze przypadki, które nie uzyskują statutu powszechnie obowiązujących tekstów w obrębie całej Cerkwi lokalnej. Dobrym przykładem rozpoczęcia pracy nad adaptacją praktyki liturgicznej Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego do współczesnych potrzeb są teksty modlitw „na różne potrzeby” oraz propozycja tekstu „obrzędu pogrzebu nieochrzczonego zmarłego dziecka wierzących rodziców”, opublikowane w „Roczniku prawosławnej diecezji białostocko-gdańskiej” (Kostiuczuk, 2019, 62-64; Ławreszuk, 2019, 41-47).

Ponieważ chrześcijańska kerygma nie może istnieć w oderwaniu od współczesnego człowieka, albowiem to on jest celem głoszenia słów Dobrej Nowiny i tym, którego Cerkiew winna prowadzić na drodze do Królestwa Niebiańskiego, Cerkiew musi głosić swoje nauczanie wykorzystując język i terminy, które współczesny człowiek będzie w stanie zrozumieć.

W aspekcie kontynuacji badań naukowych i określaniu kolejnych planów badawczych istotnym stają się więc następujące działania:

- nieustanna systematyzacja polskiej terminologii prawosławnej uwzględniająca wprowadzanie nowych terminów z terminologii ogólnej i terminologii specjalistycznych;
- tworzenie przekładów tekstów liturgicznych z języka cerkiewnosłowiańskiego na współczesny język polski;
- adaptacja już istniejących polskich tekstów liturgicznych poprzez wykorzystanie współczesnej polskiej terminologii.

Zakończenie

Niniejsza analiza problemów współczesnej terminologii prawosławnej ujawnia rozbieżność między terminologią teologii akademickiej a terminologią liturgiki i obrzędowości oraz braki terminologiczne wynikające z wykorzystywania wyłącznie terminologii cerkiewnosłowiańskiej. Celem wskazanych wyżej postulatów badawczych jest przede wszystkim zniwelowanie rozbieżności i zwiększenie funkcjonalności i skali oddziaływania polskiej terminologii prawosławnej.

Bibliografia

- Aleksiejuk, A. (2014). Prawosławie i bioetyka. W *Polska Akademia Umiejętności. Prace Komisji Kultury Słowian PAU*. tom X. 133-140.
- Betlejkó, J. (2017). Święty i Wielki Sobór Cerkwi Prawosławnej. *Studia i Dokumenty Ekumeniczne [Ecumenical Studies and Documents]*. 33(1). 50-73.
- Czarnecka, K. (2019). Słownik polskiej terminologii prawosławnej - potrzeby i koncepcja. *Naukowyj Wisnyk Czerniweckoho Nacionalnoho Uniwersytetu. Pomano- Słowjańskij Dyskurs, Zbirnyk Nauk*. 22. 69-73.
- Czarnecka, K., Ławreszuk, M., & Przyczyna, W. (2018). „Słownik polskiej terminologii prawosławnej” – struktura artykułu hasłowego. *Elpis*. 20. 221-230. <https://doi.org/10.15290/elpis.2018.20.24>.
- D'áčenko, G. (2001). *Polnyj cerkovno-slavánskiy slovar'*.
- Keipert, H. (2014). Kirchenslavisch-Begriffe. W *Die slavischen Sprachen. Ein internationales Hand buch zu ihrer Struktur, ihrer Geschichte und ihrer Erforschung*. 1212-1252.
- Kostiuczuk, J., abp. (2019). Modlitwy na różne potrzeby. W *Rocznik prawosławnej diecezji białostocko-gdańskiej*. Białystok. 62-64.
- Kowalska-Stus, H. (2010). Rosyjska Cerkiew Prawosławna wobec totalitaryzmu. W *Totalitaryzmy XX wieku : idee, instytucje, interpretacje*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. 149-162.
- Kurianowicz, M. (2020). Cerkiewnosłowiańska wersja Słownika polskiej terminologii prawosławnej. Zasady graficzne -ortograficzne. *Linguodidactica*. 24. 129-139. <https://doi.org/10.15290/lingdid.2020.24.10>.
- Lekkas, G. (2019). *Artificial intelligence and an applied ethics. But what kind of ethics?* Representation of the Church of Greece to the European Union: [online] <http://www.regue.eu/en/news/245-2019/666-artificial-intelligence-and-an-applied-ethics-but-what-kind-of-ethics>, [12.05.2022].
- Kostiuczuk, J., abp. (2019). Modlitwy na różne potrzeby. W *Rocznik prawosławnej diecezji białostocko-gdańskiej*. Białystok. 62-64.
- Leśniewski, K. (2015). *Kim jest człowiek, że o nim pamiętasz?...: podstawowe idee współczesnej antropologii prawosławnej*. Lublin.
- Leśniewski, K. (2019). Kwestia prokreacji w prawosławiu. *Studia Oecumenica*. 19. 179-192. <https://doi.org/10.25167/so.1124>.
- Ławreszuk, M. (2019). Pogrzeb nieochrzczonych dzieci. W *Rocznik prawosławnej diecezji białostocko-gdańskiej*. Białystok. 38-47.
- Ławreszuk, M. (2018). Polska terminologia prawosławna – analiza stanu obecnego. *Elpis*. 20. 159-163. <https://doi.org/10.15290/elpis.2018.20.17>.
- Makal, G., & Misijuk, W. (2021). Zarys problematyki obcojęzycznych odpowiedników wyrazów hasłowych Słownika polskiej terminologii prawosławnej. *Elpis*. 23. 141-145. <https://doi.org/10.15290/elpis.2021.23.17>.
- Mielkó, A. (2020). Język staro-cerkiewno-słowiański w Kościele i kulturze narodów słowiańskich. *Language-Culture -Politics*. 1. 119-132.
- Mohyla, P. (1996). *Trebnik mitropolita Petra Mogily. Tom 2*. Informacyjno-vidavničij centr Ukrainskoj Pravoslavnoj Cerkvi.
- Moszyński, L. (1984). *Wstęp do filologii słowiańskiej*.
- Nellist, Ch. (ed.) (2021). *Climate Crisis and Creation Care: Historical Perspectives, Ecological Integrity and Justice*. Cambridge Scholars Publishing.
- Puhalo, L. (2007). *The Evidence Of Things Not Seen: Orthodox and Modern Physics*. Synaxis Press.
- Puhalo, L. (2013). *Physics and Orthodoxy (Physics and Eastern Christian Theology)*. W: Runehov, A.L.C., Oviedo, L. (eds). *Encyclopedia of Sciences and Religions*. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-8265-8_874.

ΕΛΠΙΣ

CZASOPISMO TEOLOGICZNE
KATEDRY TEOLOGII PRAWOSŁAWNEJ
UNIwersytetu w Białymstoku

ADRES REDAKCJI
ul. Ludwika Zamenhofa 15, 15-435 Białystok, Polska
tel. 85 745-77-80, e-mail: elpis@uwb.edu.pl
www.elpis.uwb.edu.pl